

Etnograaf Gea Troska teadlasetee

Vivian Siirman

Sissejuhatus

Vaatlen artiklis viljaka, kuid seni mõneti varju jäänud etnograafi, küla- ja asustusajaloo uurija Gea Troska (1926–2015) biograafiat. Seni pole tehtud tema teadustööst ülevaadet. Vähesel määral on seda puudutanud Ants Viires (1993: 26) kokkuvõtlikus artiklis Nõukogude Eesti etnograafiast, märkides, et Gea Troska „on oma töödes ilmekalt esile toonud loodusliku keskkonna, inimese majandusliku tegevuse, ajalooliste tegurite ning nende ühistoimel kujunenud traditsiooni tiheda vastastikuse mõju asulate ilme kujunemisel“. Troska elukäigu lühiülevaadetes (nt Eesti rahvakultuur 1998: 675; ETBL 4: 835) on mainitud õpinguaastaid Tartu ülikoolis, töötamist Tallinna Linnamuuseumis, Eesti Vabaõhumuuseumis ning Ajaloo Instituudis (AI).

Troska töö etnograafina langes suures osas Nõukogude aega: ta alustas etnograafiaõpingutega 1945. aastal ning suundus pensionile 1996. Indrek Jääts ja Marleen Metslaid (2018) on osutanud vajadusele uurida Nõukogude Eesti etnograafiat lähemalt, tegemata esialgu suuri üldistusi, sest see periood polnud ühetaoline. Seni samuti varju jäänud etnoloog Helmi Kurriku biograafiat uurides on Metslaid märkinud, et distsipliiniajalugu peaks endas kätkema rohkem kui üksikuid nimekaid teadlasi või kõige olulisemaid käsitlusi (Metslaid 2023: 28). Nõukogudeaegse etnograafiateaduse mõistmiseks võib seega abi olla iga üksiku teadlase elutee vaatlemisest (vt nt Kannike jt 2023). Eelnevast lähtudes uurin, millised võimalused ja valikud olid ühel teadlasel Eesti NSVs, millistesse ühiskondlikesse ja teadusalastesse protsessidesse ta oli haaratud ning milline mõju oli sellel tema uurimistööle. Artikkel visandab Gea Troska teadlasetee, paotades ust tema elu ja töö edasiseks põhjalikumaks käsitlemiseks.

Artikli allikateks on Gea Troska arvukad teadustööd, nii trükitud kui ka käsikirjalised, samuti temaga seotud muuseumikogud, arhiivimaterjal (peamiselt Eesti Vabaõhumuuseumi ning Ajaloo Instituudi

arhiivist) ning ajaleheartiklid. Väärtuslik allikas on intervjuu, mille Gea Troska andis 2007. aastal Eesti Vabaõhumuuseumile (Troska 2007).¹

Noorusaeg

Gea Troska (1954. aastani Gea Reiman²) noorusaeg jäi keerulisse perioodi Eesti ajaloos. Ta sündis Tallinnas 10. veebruaril 1926 ning jõudis veel enne täiskasvanuks saamist olla tunnistajaks nii arenevale Eesti Vabariigile kui ka Nõukogude ja Saksa okupatsioonile, samuti sõjasündmustele. Tema lapsepõlv möödus rahulikus eeslinnamiljöö. Gea oli Hugo Karl Ferdinand Reimani (ka Reimann, 1887–1957), küllaltki kõrge positsiooniga ja ühiskondlikult aktiivse riigiametniku, ning Hilda-Natalie Eichenbaum-Reimani (1896–1988) ainus laps. 1931. aastal kolis perekond Nõmmele Rahumäe asumisse. Uus kodupaik oli sel ajal alles arenev ja looduslähedane, kuid Tallinnaga hästi ühendatud piirkond, kuhu rajasid moodsaid elamuid pigem jõukamad inimesed ning haritlased.

Hugo Reiman oli nagu abikaasa Hildagi pärit Tartumaalt. Ta oli käinud Tartu linnakoolis, kuid vangistati veel enne küpsuseksami sooritamist poliitilise tegevuse tõttu esseeride parteis. Aastatel 1908–1914 viibis ta vanglates ja sunnitööl Tartus, Tallinnas ja Riias, 1914 saadeti aga asumisele Siberisse, kus ta tegi mitmel pool kontoritööd. See oli piisavaks kooliks, et pärast veebruarirevolutsiooni Eestisse naastes aktiivse ametnikuna osa võtta omariikluse rajamisest ja noore vabariigi ülesehitustööst.³ Poliitilist tegevust jätkas Hugo kuni 1920. aastani, olles muu hulgas ka Eestimaa Kubermangu Ajutise Maanõukogu liige. Formaalset kõrgharidust ta ei omandanud, kuid iseõppijana jõudis küllaltki kaugele, täiendades end filosoofia ja ühiskonnateaduste, sh statistika alal. 1923. aastast juhatas ta Riigi Statistika Keskbüroo üldosakonda, mis tegeles rahvastikuküsimustega, sh rahvaloenduste korraldamisega. (Eesti avalikud 1932: 268) Tal olid laialdased kultuurilised ja ühiskondlikud huvid, ta kuulus mitmesse

1 Intervjuu tehti seoses mälestuste kogumisega Eesti Vabaõhumuuseumist, mistõttu see keskendus peamiselt Troska seostele vabaõhumuuseumiga, aga puudutas ka tema saamist etnograafiks.

2 Selguse mõttes kasutan artiklis läbivalt abiellumisel saadud nimekuju Gea Troska, mille all on avaldatud enamik tema erialastest töödest.

3 Hugo Reimani Vabadussõja ajal alanud karjääri soodustas tõenäoliselt tema sõjaväelasest vanema venna Rudolf Johannes Reimanni (1884–1946) toonane töö sõjaministeeriumis ja sõjanõukogus.

seltsi, tõlkis, kirjutas ajalehtedes, pidas raadios loenguid. Seega kasvas Gea Troska üles vaimuärksas atmosfääris, kus peeti au sees teaduslikku maailmapilti.

Gea ema Hilda oli nooruses töötanud riigiteenistujana nagu tema meeski (TLA.186.1.402; 1919), kuid jäänud tütre sündides koduseks. Gea sai toonase keskklassi võimalustele vastava hariduse, mis pidas silmas edasiõppimisvõimalusi kõrgkoolis. 1933. aastal alustas ta kooliteed Tallinna Linna II Algkoolis, aga juba järgmisel aastal panid vanemad ta Elfriede Lenderi erakooli, mis tegutses 1935. aastast alates uues modernses koolimajas Tallinna kesklinnas Kreutzwaldi tänaval. 1937. aastal astus Gea Kodutütarde organisatsiooni, saades seega ka teatava isamaalise kasvatuse. (RA EAA.5311.20/54.133, l 4p–5)

Sõja-aastad mõjutasid ka Reimanite pere elu. 1940. aastal alanud Nõukogude okupatsiooni ajal Riigi Statistika Keskbüroo tegevus lõpetati. Hugo Reiman jätkas tööd uues nõukogulikus asutuses – Eesti NSV Riiklikus Plaanikomisjonis. Lenderi gümnaasium suleti. Gea õppis edasi Tallinna III Keskkooli humanitaarharus. Viimase kooliaasta (1943/44) lõpetas järsult märtsipommitamine, pärast mida õppetegevus Tallinna koolides katkestati. Tuli leida muu tegevus. Esialgu, 1944. aasta kevadest sügiseni, töötas Gea Eesti Seemnevilja Ühisuses aiatöölisena, pärast teise Nõukogude okupatsiooni algust sai ta masinakirjutajaks riiklikku plaanikomisjoni, kus jätkas Saksa okupatsiooniga tekkinud pausi järel tööd ka isa Hugo (RA EAA.5311.15/52.241, l 2; EAA.5311.20/54.133, l 4p–5). Augustis 1944, seega veel Saksa okupatsiooni ajal Geale väljastatud küpsustunnistusel oli vaid mõni üksik aine alla „väga hea“, kuid kõrgkooli pürgimiseks pidi ta lisaks tegema NSVLi konstitutsiooni ning NSVLi rahvaste ajaloo ja geograafia eksami. Novembris 1944 asus Gea õppima Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonda, esialgu masinakirjutajatöö kõrvalt. (RA EAA.5311.15/52.241, l 2, 3–3p, 5) Majandusõpe teda siiski ei rahuldanud: „See ei olnud minu ala. Hing ihkas hoopis muud asja. Juba siis oli suund selle poole, et uurida rahvakultuuri, st etnograafiat.“ (Troska 2007) Eriala valikul võis rolli mängida isa eeskuju: Hugo Reiman oli koostanud mitu ülevaadet Eesti rahvastikust, rahva tervishoiust, elukaarest ja haridusest (nt Sündivus, suremus 1925; Reiman, H. 1931). Etnograafiat sai õppida üksnes Tartus – sügisel 1945 suunduski Gea Troska õppima Tartu Riiklikku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda ajaloo osakonda.

Tartusse asudes ootas Gea Troskat ees sõjast ja repressioonidest räsitud ülikool, mida oli asutud ümber kujundama nõukogulikuks õppeasutuseks. Aasta eest olid paljud teadlased lahkunud läände, nende seas Gustav Ränk, Eesti esimene etnograafiaprofessor. Hävinud oli Eesti Rahva Muuseumi hoone Raadil. Muuseumi direktor Ferdinand Linnus, teine doktorikraadiga eesti etnograaf, oli Nõukogude repressioonide tõttu hukkunud 1942. aastal (Jääts, Metslaid 2018: 123–124). Pole imestada, et etnograafia spetsialiseeruda soovivatele üliõpilastele öeldi algul, et eriala ülikoolis ei avata. Troska meenutab, et „kaks kanget“, tema ja Jüri Linnus (Ferdinand Linnuse poeg) seisid enda eest, mistõttu neil ja veel kahel soovijal, Endla Jaagosillal (Lõokesel) ning Aino Värkil võimaldati siiski etnograafiat õppida (Troska 2007). Õppejõudude nappusel lugesid etnograafiat peamiselt arheoloogiaprofessor Harri Moora ning aastast 1947 ka aspirant Ants Viires – neid on Troska nimetanud olulisemate õppejõududena (Troska 2007). Vähemal määral õpetasid etnograafiaüliõpilasi ka Eduard Laugaste, Helmi Üprus, Erna Normann, Paula Palmeos, Artur Vassar, Arnold Kask, Oskar Kruus ning Erna Ariste (RA EAA.5311.15/52.241, l 10). Nende kaudu sai Troska mingil määral osa eestiaegsest traditsioonist. Samas oli õppeplaanis juba arvukalt nõukogulikke ained, nagu marksismi-leninismi alused, dialektiline ja ajalooline materialism, lõuna- ja lääneslaavlaste ajalugu jne. Esimesel ja teisel aastal olid õppekavas peamiselt üldised ja sissejuhatavad ained, keeled, samuti üldajaloo ained. Süvenenumalt algas etnograafiaõpe III kursusel ning tähendas tudengeile palju iseõppimist (Troska 2007). Peaaegu terve õpinguaja sai Troska stipendiumi. (RA EAA.5311.15/52.241, l 9–9p) 1948. aastal uuris ta välitöödel paadiehitust Jõelähtme, Kuusalu ja Haljala kihelkonnas ning 1949. aastal Häädemeeste kihelkonnas. Kogutud materjali põhjal valmis diplomitöö „Paadiehitus Mandri-Eesti randadel“, mille ta kaitses kevadel 1950. Tartu ülikooli lõpetas Gea Troska ajaloolase-etnograafi kvalifikatsiooni ja kiitusega (RA EAA.5311.15/52.241, l 10). Juhendaja Harri Moora hinnangul oli tal „üsna kindlasti [...] tarvilikke eeldusi, et kujuneda iseseisvaks teaduslikuks töötajaks“ (RA ERA.R-2343. 4.52, l 4).

1949. aastal tõsteti Troskat ülikooli lehes mitmel korral esile suurepäraste õppetulemuste, sh eeskujuliku vene keele õppimise poolest. Ta ei kuuluvat nende hulka, „kes piirduvad vaid oma kitsa eriala õppimisega, vaid [kes] võtab osa ühiskondlikkust tööst väga mitmel alal“; nimetati, et ta laulab akadeemilises naiskooris, tegutseb ajalooringis ning on juba teist aastat ajaloo-keeleteaduskonna komsomoli-algorganisatsiooni sekretär. (Eeskujuks... 1949) Tõepoolest,

ametliku diskursuse järgi oli ta eeskujulik nõukogude noor ning lehes esiletõstmise juures mängis kindlasti rolli see, et ta oli astunud komsomoli. Nõukogude aktivismist oli ta huvitunud juba kooliajal, kui liitus sügisel 1940 Rahvusvahelise Revolutsioonivõitlejate Abistamise Organisatsiooniga (MOPR)⁴ ning valmistus astuma Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (ÜLKNÜ) liikmeks, mida aga takistas sõda (EAA.5311.20/54.133, l 4–4p). Gea Troska oli siis teismeline, mistõttu võib kahelda toonase huvi kaalutletuses, ent valik nõukogude aktivismi kasuks pärast Tartusse asumist paistab olevat kindlameelne. 1946. aasta kevadel sai temast ÜLKNÜ liige. Sügisest 1946 sügiseni 1947 oli ta ajaloo-keeleteaduskonna komsomoli algorganisatsiooni büroo liige ning sealt edasi kuni septembrini 1949 büroo sekretär.⁵ Peale selle oli ta jaanuarist 1948 kuni detsembrini 1950 Tartu Linna Tööraha Saadikute Nõukogu saadik ja Kõrgemate Koolide ja Teaduslike Asutiste Töötajate ametiühingu vabariikliku komitee pleenumi liige. Juunis 1949 sai temast kommunistliku partei liikmekandidaat. (EVM nim 2k, s 18, l 4; RA EAA.5311.20/54.133, l 4p–5). Ülikooli parteialorganisatsiooni sekretär iseloomustas teda kui üht ajaloo-keeleteaduskonna eesrindlikumat üliõpilast, kes näitab üles kriitilisust ja printsiipaalsust (RA EAA.5311.20/54.133, l 7).

Aspirantuur Ajaloo Instituudis

Gea Troska edasist õppimist mõjutas kindlasti keeruline olukord, kuhu Eesti etnograafia Nõukogude võimu sammude tõttu sattus. 1949. aasta algul tegi NSVL Teaduste Akadeemia Etnograafia Instituudi Euroopa osakonna toonane juhataja Nikolai Tšeboksarov (1907–1980) reisi Baltikumi. Tartus külastas ta Ajaloo Instituuti, Eesti Rahva Muuseumi ning pidas Õpetatud Eesti Seltsis loengu „Nõukogude etnograafia põhimised ülesanded“ (RA ERA.R-2343.1.18, l 2p–3). Hiljem võttis ta reisimuljed kokku ajakirjas Sovetskaja etnografija ilmunud artiklis, kus tunnustas eesti etnograafide püüdeid marksistlik-leninliku käsitlusviisi omaksvõtmisel, kuid tõi välja ka puuduseid, eriti liigset minevikulisust (Tšeboksarov 1949: 187; Viires 1993: 10). Sama aasta suvel suunas

4 Vn k Международная организация помощи борцам революции. Коминтерни rajatud organisatsioon aastatel 1922–1947, mille eesmärk oli poliitilisel põhjustel vangistatud töölisklassi õiguste eest võitlejate abistamine.

5 Küllap kohustas ametikoht teda ka sõna võtma TRÜ lehes, kus ta üliõpilaselu ja parteiliste sündmuste kajastamise kõrval noomis ajastule iseloomulikult stiilis nii oma teaduskonda kui ka õppejõude (nt Reiman, G 1949).

Tšeboksarov Eestisse Etnograafia Instituudi ekspeditsiooni, millest võtsid osa ka mõned noored eesti etnograafid (Viires 1993: 10). Sügisel 1949 tõrjuti Ants Viires ülikoolist ja aspirantuurist välja seoses süüdistustega oma Saksa okupatsiooni aegse tegevuse varjamises. Pärast Eestimaa Kommunistliku (bolševistliku) Partei Keskkomitee (EK(b)P KK) VIII pleenumit tabas etnograafe 1950. aasta kevadel suurem süüdistustelaine, kui ERM tembeldati kodanliku natsionalismi pesaks ning Harri Moora kaotas ülikoolis professorikoha. Moora sai küll jätkata tööd 1947. aastal asutatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia (TA) Ajaloo Instituudis (AI), mis sel ajal asus Tartus. TRÜ arheoloogiakateeder suleti ning selle juures toimunud etnograafiaõpe seiskus mõneks ajaks. (Viires 1993: 15)

Gea Troskat see ei heidutanud. Kohe pärast diplomi saamist 9. juulil 1950 esitas ta taotluse astuda Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi aspirantuuri (RA ERA.R-2343.4.52, l 8). Sisseastumiseksamid õnnestusid ning Troska võeti aspirantuuri 1. novembrist 1950 märkega, et juhendaja kinnitatakse hiljem (RA ERA.R-2343.4.52, l 16). Kujunenud olukorras polnud ei instituudis ega ülikoolis sobiva kvalifikatsiooniga õppejõudu, kes saanuks teda juhendada. Toonane Eesti NSV TA aspirantuuri eeskiri nägi ette, et aspirantuur asutatakse nende instituutide juurde, kus leidub juhendajaks sobivaid, st doktorikraadi või professori kutsega teaduslikke töötajaid. Vastasel juhul võis avada aspirantuuri, kui kraaditaotleja asus õppetööle uurimis- või õppeasutusse mujal Nõukogude Liidus (RA ERA.R-2343.1.28, l 52). 1951. aasta jaanuari lõpul oli Troska komanderingus Moskvast NSVL TA Etnograafia Instituudi korraldatud etnograafiaalasel nõupidamisel, kus sai kokku juhendajaga teema valikuks ja tööplaani koostamiseks (RA ERA.R-2343.4.52, l 19). Juhendajate puudus oli üldisem probleem: kevadel 1951 oli Ajaloo Instituudi nimekirjas olevast kuuest aspirandist vaid ühel kinnitatud juhendaja (Leningradis), kolm aspiranti, sh Gea Troska, ootasid juhendajate kinnitamist ja komandeerimist Moskvasse (RA ERA.R-2343.1.28, l 2). 16. maist 1951 komandeeritigi Troska Eesti NSV TA stipendiumiga kolmeks aastaks Moskvasse Etnograafia Instituuti ning tema juhendajaks kinnitati Vene juhtivaid etnograafe Nikolai Tšeboksarov (RA ERA.R-2343.4.52, l 21). Niisiis oli ta haaratud Moskva etnograafide ringi. Hiilgava diplomiga ja „printsipiaalseks“ hinnatud inimesena oli ta nõukogude etnograafiateadusele kindlasti oodatud järelkasv, keda oli võimalik vormida uue põlvkonna teadlaseks.

Troska dissertatsiooni teemaks sai „Eesti talurahva perekond ja pereelu 19.–20. sajandil“ („Семья и семейный быт эстонского крестьянства в 19–20 вв.“). Töö ulatusest ja fookusest annab aimu aspiranditoimikusse lisatud prospekt, mis näitlikustab nõukogulikku tellimust uurida sotsialismi tingimustes paranevaid kultuurilisi

olusid. Paide rajooni näitel oli kavas uurida kaasaegset perekonda, et näidata varasema, s.o kapitalismiaegse perekondliku elu tupikusse jooksmist ning selle teisenemist sotsialismi ajal, muidugi paremuse poole (RA ERA.R-2343.4.52, l 35). Teaduslikus probleemipüstituses oli sõnastatud plaan uurida koduse elu „paranemist“, „kultuuritaseme tõusu“ ja kultuuriharrastuse „õitsemist“ (RA ERA.R-2343.4.52, l 41). Kuna kultuuritaseme tõusu oli vaja näidata varasemaga võrreldes, tuli ikkagi uurida pereelu enne aastat 1940, millele keskendus ka suurem osa prospekti teemapunktidest (RA ERA.R-2343.4.52, l 37-41). Peale ajaloolise sotsiaalmajandusliku konteksti oli plaanis anda ülevaade perestruktuurist ja -suhetest, pere tööelust ja -jaotusest, perekondlikust kultuurist (peresündmused, kodune elu, majapidamine, kodusisustus, söögitegemine, riided, kultuurilised ettevõtmised, haridus, hügieen, tervishoid). Paljud prospektis esitatud teemad, nagu naiste töö ja roll pere elus, vallaslapsed, perekonnaõigus, puhtus ja kord jne, mõjuvad üllatavalt tänapäevaselt. Ideoloogiline raamistik tegi kaasaja objektiivse uurimise samal ajal võimatuks, ehkki varasema aja osas oli rohkem mänguruumi. (vt Viires 1993: 31; vrd sarnaseid protsesse folkloristikas Saarlo 2018; Langer 2019) Suvel 1951 käis Troska Lihulas välitöödel, kuid pidi tõdema, et „tulemused kogutud materjali osas osutusid nõrkadeks“ (RA ERA.R-2343.4.52, l 32). Seda, mida kaasaja käsitluselt toona oodati, näitlikustab tema 1952. aastal Moskvast ette kantud venekeelne referaat Eesti laulupidudest: sovetlike klišeede küllases tekstis on rõhutatud vabariigiaegsete laulupidude mandumist ja rahvast võõrandumist; 1947. aasta laulupeo olevat „rikkunud kodanlikud natsionalistid“, seevastu 1950. aasta peol kõlanuvat „vägevast vennasrahvaste lood“ jne (RA ERA.R-2343.3.121). Referaati hinnati kõrgelt ja see soovitati avaldada ajakirjas Sovetskaja etnografija (RA ERA.R-2343.4.52, l 33).⁶

Kolmeaastase aspirantuuri lõpptähtaeg oli 1. novembril 1953 (RA ERA.R-2343.4.52, l 26). Asjaajamise venimise tõttu ei jõudnud Troska väitekirjaga eriti tegeleda: tuli oodata juhendaja määramist, kirjanduse nimekirja heakskiitu, töö teemagi kinnitati alles suvel 1951. Aspirantuuri alguses osales ta ainekursustel, pidas ka ise Tartus loenguid⁷ ja juhendas üliõpilasi ning liikus uurimis- ja õppetöö jaoks ringi Moskvast, Vilniuses ja Tallinnas. Põhikohaga asus ta Moskvasse alles 1951. aasta detsembris (RA ERA.R-2343.4.52, l 31). 1952. aasta kevadisel atesteerimisel Moskvast tõdeti, et eksamid ja

6 Artikkel seal siiski ei ilmunud.

7 Arheoloogiakateedri likvideerimise tõttu tekkinud tööjõupuuduses luges Gea Troska sügisel 1950 NSVLi ajaloo kateedri juures ürgühiskonna ajaloo ja etnograafia aluste kursust (RA EAA.5311.20/54.133, l 7).

referaatide esitamine on olnud edukad, kuid väitekirja jaoks materjali kogumine hilineb. Samal ajal peab nentima, et uurimisplaan oli niivõrd laiahaardeline, et võis noorel uurijal üle jõu käia. Tšeboksarov ja instituudi asedirektor Ivan Potehhin toetasid teda, osutades, et tal tuleb küsida ENSV TA-lt ajapikendust Eestis materjali kogumiseks (RA ERA.R-2343.4.52, l 40). 1952. aasta suvel oligi Troska Paide rajoonis mitu kuud välitöödel (RA ERA.R-2343.1.30, l 58, 65, 73).

Samal ajal käis taustal protsess, mis mõjutas suurel määral Gea Troska teadlaseks kujunemist. 12. veebruaril 1952 oli ta esitanud avalduse Ajaloo Instituudi parteialgorganisatsioonile, et saada kandidaadist partei liikmeks. Esmalt kiideti tema taotlus heaks. Asja edasisel menetlemisel AI parteialgorganisatsioonis ja rajoonikomitees veebruaris ja märtsis jõudis partei seisukohale, et Troska oli ametlikes ankeetides varjanud teavet oma lelle, sõjaeelse Eesti kindralmajori Rudolf Reimanni, aga eriti oma isa kohta (RA ERAF.2448.6.90, l 6–7). Parteipoolse uurimisel leiti, et Hugo Reiman oli olnud esseer, tegutsenud vabariigi ajal juhtival kohal, saanud Saksa okupatsiooni ajal pensioni ning oli hiljuti vallandatud plaanikomisjonist süüdistatuna kodanlikus natsionalismis, ehkki formaalselt lahkus ta omal soovil (RA ERAF.2448.6.90, l 27). Partei vastus ja isa töölt lahkumise tegeliku põhjuse teada saamine tabasid Troskat üllatusena (RA ERAF.2448.6.90, l 3p). Ennast ja isa kaitstes ei reageerinud ta partei silmis ilmselt adekvaatselt, mistõttu talle heideti lisaks andmete varjamisele ette, et ta on parteisse astunud ebasiiralt, oma karjääri silmas pidades (RA ERAF.2448.6.90, l 6–7). Süüks pandi sedagi, et ta oli pühendunud õpingutele ja taandunud aktiivsest parteitööst. Talle keelati liikmestaatus ning tehti ettepanek ta parteist üldse välja visata.

Suvel ja sügisel 1952 menetleti tema kaasust kõrgemates parteiinstantsides edasi. Veel 4. novembril 1952 esitas Troska parteile pika seletuskirja, kus võttis süüdistused omaks, leppis karistusega ning põhjendas juhtunut teadmatuse ja ebaküpsusega. Ta vastas ka karjerismisüüdistusele:

[---] *etnograafia alane ettevalmistus Tartu Riiklikus Ülikoolis oli madalal tasemel, ja et vastata nendele nõudmistele, mida esitab NSVL TA Etnograafia Instituut aspirantidele, kuhu mind komandeeriti, leidsin, et pean rohkem süvenema oma erialasse, ning seoses selle mind väga tugevasti haaranud tundega ja teadmisega, et ma ei vasta veel nõudmistele oma erialal, jätsin lubamatult kahe silma vahele ühiskondliku töö.*

[---] *Aspirantuuri astusin ainult soovist pühenduda teaduslikule tööle ja täiendada oma teadmisi, kuna aspirantuuriga oli seotud võimalus õpinguteks Moskvast. Ja ainult sealsete teadlaste poole olid ja on pööratud minu pilgud kui ainsate poole, kellelt ma võin oma erialal midagi õppida.* (RA ERAF.2448.6.90, l 36–38).

Sellest kahetsuse ja enda parandamise lubadusest siiski ei piisanud ning 17. novembril 1952 visati Gea Troska EKP Tallinna oblastikomitee otsusega parteist välja (RA ERAF.2448.6.90, l 41). 19. novembril järgnes Eesti NSV TA presiidiumi otsusega väljaheitmine aspirantuurist aspirandile esitatud nõuetele mittevastamise tõttu (RA ERA.R-2343.4.52, l 45).

Võib arvata, et Troska jaoks oli see suur löök. Parteile esitatud seletuskirjas avaneb pilt noorest inimesest, kes soovis kuhugi kuuluda ja ühiskondlikult kasulik olla, kuid keda takistas kinnine loomus ning teatav üksinda jäämine (vt RA ERAF.2448.6.90, l 35). Ta oli tugevalt häiritud sellest, et teda mõisteti valesti ja peeti ebaseiiraks, eriti kuna süüdistus tabas ka tema pühendumust teadustööle, mis oleks võinud justkui olla partei poolt soositud. Ehkki ta kinnitas toonases, stalinismi kõrgaja tingimustes antud seletuskirjas oma jätkuvat poolehoidu parteile, ei saanud temast siiski partei liiget ka hiljem muutunud oludes.⁸ Ka ühiskondlike ülesannete mõttes tundus ta end edaspidi pigem tagaplaanile hoidvat. Süüdistus parteitöö unarusse jätmises ja teadusele pühendumises oli ilmselgelt otsitud, ent tagantjärele vaates see pigem kinnitab, et Troska ambitsioonid olid seotud teaduse, mitte poliitikaga.

Linnamuuseumis asustust uurimas

Teadusliku töö katkemine oli Gea Troskale tõsine pettumus. Samal ajal ei väaranud see tema kutsumust, vaid andis edasisele teadusteele uue suuna. Nagu ta ise olukorda kirjeldas, ei saanud väitekirja kirjutamine samal teemal jätkuda, kuna see oleks eeldanud maal ekspeditsioonidel käimist (Troska 2007). Aspirantuurist vabastamise järel 1. detsembrist 1952 oli Troska pool aastat ilma ametita, kuni 1953. aasta juunis võttis Tallinna Linnamuuseumi direktor, kunstiteadlane Voldemar Eller ta ühe lahkuva töötaja asemele teaduslikuks töötajaks (TLA.F-163.2-k.1220, l 3p). See võimaldas Troskal jätkata enam-vähem erialast tööd, erinevalt näiteks Viiresest, kes samal ajajärgul Nõukogude võimu silmis kompromiteerituna pidi rahulduma õpetajatööga (Jürgenson 2004: 274–275). Muuseumitöö tähendas eeskätt kogude ja ekspositsioonidega tegelemist. See aga polnud teadustöö, mida Troska pidas enda alaks (Troska 2007). Teadustööks tuli tal leida uus uurimisteema.

8 Näiteks pikaaegne AI juhtiv teadlane Ea Jansen on sulaajal parteisse astumise kohta märkinud, et „üldine vabameelne atmosfäär suurendas tunnet, et edasisele liberaliseerumisele tuleb ise kaasa aidata“ (Jansen 2021: 172).

Eesti külade ja asustuse ajaloo temaatika juurde jõudmisel mängis kindlasti rolli tutvus Moskva etnograafidega, eriti Natalja Šlõgina (1926–2019) ja Mihhail Vitoviga (1923–1968), kes olid Troskaga samal ajal Moskvas Etnograafia Instituudis Tšeboksarovi juhendatavad aspirandid (vt foto 34). Šlõgina oli spetsialiseerunud Baltikumi (hiljem läänemeresoome) etnograafiale. Kandidaadikraadi kaitses ta Moskvas 1953. aastal tööga „Eesti rahvapärane eluase 19.–20. sajandil“ („Эстонское народное жилище в XIX–XX вв.“). Vitov uuris oma väitekirjas Põhja-Venemaa asulaid 16.–17. sajandil. Just Vitovi töid on Troska esile tõstnud eeskujuna asulate teema valimisel (Troska 2007) ning tema teoreetilistele seisukohtadele toetus Troska oma hilisemas teadustöös (vt Troska 1974a: 1; Troska, Šlõgina 1976; Troska 1987: 6). Konkreetsemalt Põhja-Eesti 19. sajandi asustuse teema soovitajaks oli Harri Moora – varasema asustusajalooga oli tegelenud juba nt Paul Johansen, kuid hilisem aeg oli läbi uurimata. Seda võis teha ulatusliku, selles kontekstis kasutamata kaardimaterjali abil (Troska 2007). Võimalik, et aspirantuuri kehv kogemus kaasaegse kolhoosielu uurimisega suunas teda valima teema, kus sai keskenduda suhteliselt apoliitilisele minevikule faktilise allikmaterjali põhjal, mis oli talle kättesaadav.

Foto 34.

Vastseliina laulupäeval istuvad kõrvu ERMi noorte töötajate Tamara Habichti (Paeveere) ja Linda Treesiga (Saks), Moskva etnograafid, aspirandid Mihhail Vitov, Natalja Šlõgina ning nende juhendaja Nikolai Tšeboksarov. Foto: Uudu Rips (?), 1952. ERM Fk 2613:13

1954. aastal abiellus Gea agronoom Arnold Troskaga (1921–2011) (EVM nim 2-k, s 18). Sama aasta lõupäeval lahkus linnamuuseumi direktor Eller töölt ning tema asemele nimetati Grigori Mironets, senine Kultuurhariduslike Asutuste Peavalitsuse muuseumide osakonna juhataja (Mäeväli 2017: 93). Troska märgib, et Mironets, olgugi eesti keele oskuseta venelane, oli meeldiv inimene, kes toetas teda valitud teema uurimisel (Troska 2007). See võimaldas astuda konkreetsemaid samme. 1955. aastal alustatud Troska ajalooarhiivi uurijatoimikusse on 7. aprillil märgitud uurimistöö eesmärgina kandidaaditöö kirjutamine teemal „Põhja-Eesti asustus XIX sajandil“. Toimikule on lisatud teadustöö venekeelne prospekt (RA EAA.R-271.2.2319, l 3), millest

nähtub, et kavas oli uurida 19. sajandi asustust ja külade levikut, arvestades nii küla suurust, selle tüüpi, sotsiaalmajanduslikku tausta (eraldi oli plaan keskenduda saunaküladele ja mõisaasustusele), paiknemist maastikul, talude ja õuede asetust, samuti vaadelda talumaade mõisastamise ja kruntimise mõju külade paiknemisele ja kujule. Üldises plaanis jäi ta asustuse uurimisel samasse raami ka hiljem. Dokumendil on käsikirjaline märge 3. märtsist 1955, et plaan on kinnitatud NSVL TA Etnograafia Instituudis (RA EAA.R-271.2.2319, l 3). Niisiis mingil määral sidemed TA süsteemiga püsisid. Samas ei olnud Troska tollal Ajaloo Instituudi dokumentides aspirandina kirjas ning Põhja-Eesti asustuse uurimine polnud ka linnamuuseumi tööplaanis. Võib arvata, et ta tegeles väitekirjaga mitteametlikult, muu muuseumitöö kõrvalt.⁹ Esmalt töötas ta ükshaaval läbi Põllutööministeeriumi Katastri ja Maakorralduse Osakonna arhiivi kogutud mõisakaardid, mis asusid Tallinnas ning mida tal oli võimalik linnamuuseumisse laenutada (Troska 2007). Tartus arhiivis sai ta linnamuuseumi ajal (ja hiljemgi) töötada vaid lühikeste intensiivsete komandeeringute raames (vt RA EAA.R-271.2.2319). Troskal ei olnud ametlikku juhendajat, kuid väitekirja kaitsmisel 1974. aastal tõstis ta tänusõnades esimesena esile selleks ajaks lahkunud Harri Moorat kui oma juhendajat asustuse uurimise alal (RA ERA.5275.10.170, l 4). Mõningast abi oli Tartu ülikooli õppejõust ja hilisemast professorist geograaf Endel Varepist ja tema töödest, kuid Troska on märkinud ka Varepi sarkastilist suhtumist temasse, milles oli tunda „vana klassikalist Tartu ja Tallinna vastasseisu“. Nii oli tema teadustöö asustuse alal suures osas iseõppimine. (Troska 2007)

1950. aastatel oli Gea Troska seotud ka Etnograafia Instituudi korraldatud Baltikumi ekspeditsioonidega. Tema esimesed välitööd koos Natalja Šlõginaga, kellega teda sidus pikaaegne sõprus ja koostöö, toimusid 1951. aasta suvel (RA ERA.R-2343.4.52, l 32). Šlõgina oli Eestis käinud juba üliõpilasena 1949. aastal Tšeboksarovi organiseeritud ekspeditsioonil (Viires 1993 10–11) ning juhtis edaspidi Eestis korduvalt Etnograafia Instituudi välitöid (Viires 2011: 98, 104). Troska on meenutanud, et ta käis kõigil Šlõgina ekspeditsioonidel kaasas, olles teejuhiks ning Šlõgina paariliseks – viimane ei osanud algul eesti keelt, kuid õppis selle hiljem ära (Troska 2007). Neil ekspeditsioonidel Eestimaa eri paigus sai ta taluarhitektuurist hea ülevaate. Välitööd olid abiks ka asulate uurimisel: see andis võimaluse täiendada ja kontrollida infot külade struktuuri, talude ning ehitiste paiknemise

9 Ka Ants Viires lõpetas oma väitekirja õpetajatöö kõrvalt, kusjuures tema toonane tööandja soosis seda (Viires 2011: 96–97).

kohta ning koguda rahva mälestusi varasemast asustusest (nt EVM KA 2, l 63–64). 1956. aastal suvel Balti ühendatud kompleksekspeditsiooni raames toimunud Läänemaa välitööde põhjal ilmus Troska ja Šlõgina ühine ülevaade rannarootsi asustusest ning ehitistest (Troska, Šlõgina 1959: 153). 1959. aasta suvel tegid Troska ja Šlõgina välitööd Viljandi-, Viru- ja Harjumaa saunakülades. Võib arvata, et eeltöö külade valikuks tegi Troska, kellel oli aasta varem ilmunud esimene teadusartikkel saunaküladest kaardimaterjali põhjal (Troska 1958). Välitööde tulemused võtsid autorid kokku 1964. aastal ilmunud artiklis, kus vaadeldakse 19. sajandil talumaade mõisastamise ja maakorralduslike muudatuste mõjul saunikumajapidamistest tekkinud külasid Põhja- ja Lõuna-Eestis, majapidamiste ja hoonete paiknemist saunakülades ning eluhoonete iseloomu, mis erines teiste talumajapidamiste omadest (Troska, Šlõgina 1964). Seega alustas Troska oma uurimistööd kehvikute uurimisest, mis 1950. aastatel vastas kindlasti ametlikule tellimusele. Tema käsitus oli nüüd võrreldes aspirantuuri ajal esitatud kohustuslikku ideoloogilist retoorikat kasutavate töödega kirjeldav, isegi kuiv. Samas ei olnud ka maa-asulate ajaloo uurimine päris ideoloogiavaba, sest kommunistliku partei poliitika nägi ette maa ja linna vaheliste erinevuste kaotamise ning maa-asulate ümberkorraldamise. Sellega põhjendati asulate uurimise vajadust laiemalt (nt Varep 1975: 33; Troska 1987: 5). Feodalismilt kapitalismile ülemineku uurimine 19. sajandi külaasustuse põhjal sobitus hästi marksistliku ajalookäsitlusega.

Teadustööle Troska siiski täielikult pühenduda ei saanud. 3. detsembril 1955. aastal edutati ta Tallinna Linnamuuseumi direktoriks (Mäeväli 2017: 93; TLA.F-163.2-k.1220, l 1). Muuseum paiknes sel ajal Paksus Margareetas, filiaalid olid raekojas ning Kadriorus (Peeter I maja), neile lisandus 1958. aastal uus suvine kindlustuste teemaline ekspositsioon Kiek in de Kökis (Tallinna linnamuuseumi ...). Troska sõnul oli ta neil aastatel muuseumi majapidamise ja ekspositsioonide tegemisega hõivatud, ent sai väärtusliku kogemuse edaspidiseks muuseumitööks (Troska 2007).

Vabaõhumuuseumi rajamine

Vabaõhumuuseumi rajamise idee oli Eestis õhus olnud juba 20. sajandi algusest peale, aga sai 1950. aastate algul tänu arhitekt Karl Tihase ja Arhitektide Liidu tegevusele sisse uue hoo.¹⁰ Muuseumi loomise lugu

¹⁰ Muu hulgas avaldas muuseumi loomisele 1953. aastal toetust Tšeboksarov (Saron 1996: 24).

on põhijoontes teada (vt Troska jt 1976; Linnus 1996; Saron 1996), kusjuures esile on tõstetud ja jäädvustatud peaaesjalikult arhitektide Tihase ja Fredi Tompsi vaadet (vt Tihase 1997; Tamjärv 2016; Alatalu, Tomps 2024: 54–65), samas kui etnograafide osa on mõneti varju jäänud. Siin täpsustan eelkõige Gea Troska kui muuseumiga pikalt seotud etnograafi rolli selles protsessis.

Millal ja kelle kaudu täpselt Troska muuseumi rajajate ringi sattus, jääb ebaselgeks, kuid on tõenäoline, et ta oli kaasatud üsna varases etapis. Eesti taluarhitektuuri teadusliku uurimisega tegelevate inimeste ring polnud sel ajal suur – peale arhitekt Tihase tegelesid teemaga veel Moskva etnograaf Natalja Šlõgina ning Tartus Tamara Habicht. Baltikumi kompleksekspeitsioonidel osalemise kaudu oli teemaga tuttav ka Troska. Muuseumi rajamisele aitas kaasa suurema tähelepanu alla tõusnud kultuuriväärtuste, sh väärtusliku taluarhitektuuri kaitse. Troska koostas ENSV Kultuuriministeeriumi Mälestusmärkide Kaitse Inspeksioonile 1954.–1955. aastal Balti ühendatud kompleksekspeitsiooni käigus uuritud taluarhitektuurist nimekirja (soovitusnimekirju küsiti ka teistelt uurijatelt, vt dokumetatsiooni EVM nim 1, s 1), mille põhjal asuti 1956. aasta kevadel tegelema objektide kaitse küsimusega.

Linnamuuseumi direktorina kinnitati Troska 25. juulil 1956 TA presiidiumi juurde loodud kultuurmälestusmärkide kaitse teaduslik-metoodilise nõukogu liikmeks (RA ERA.R-1797.3.467, l 2). Nõukogu koosnes ametnikest ja erialaspetsialistidest (Harri Moora, Helmi Üprus, Voldemar Vaga) ning oli ellu kutsutud selleks, et läbi vaadata arheoloogiliste, ajalooliste ning kujutava kunsti mälestusmärkide nimekirjad ja võtta seisukoht kaitstavate objektide suhtes. Töö käigus sai selgeks, et seni ajalooliste mälestusmärkide hulka kuulunud etnograafilised objektid vajaksid omaette nimekirja. 30. novembri koosolekul soovitas nõukogu koostada ENSV Ministrite Nõukogule esitamiseks etnograafiliste mälestusmärkide nimekirja ja tegi ettepaneku organiseerida vabaõhumuuseum (ERA. R-1797.3.467, l 8–9; Saron 1996: 25).

Vabaõhumuuseumi loomine oli saanud nüüd ametkondlikult hoo sisse ning selles küsimuses korraldas ENSV Kultuuriministeerium 1956. aasta sügisel mitu nõupidamist. Asjaosalised on meenutanud, et sellesse ringi olid kaasatud Troska, Harri ja Aliise Moora, Kultuurhariduslike Asutuste Valitsuse muuseumide inspektor Olimpi Korzjukov, arhitektid Karl Tihase, Ingrid Sagur ja Erika Nõva jt (Troska jt 1976: 11). Arutati vabaõhumuuseumi programmi koostamist ja otsustati, et etnograafiline osa usaldatakse Troskale ning arhitektuuriosa Ingrid Sagurile. ENSV Ministrite Nõukogule esitatud programm fikseeris muuseumi ja selle rajamise põhimõtted, ulatuse ja suunad (Troska jt

1976: 11). Gea Troskale polnud see lihtne aeg: 1956. aasta detsembris sündis tütar, vaid mõni nädal hiljem 13. jaanuaril 1957 suri isa Hugo Reiman. Ometi ei jäänud ta tööst kauaks eemale.

22. mail 1957 asutati ENSV Ministrite Nõukogu määrusega Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum. Tööle asus direktor Olimpi Korzjukov ning suve lõpus moodustati muuseumi teaduslik nõukogu, kuhu kuulusid direktori ja arhitektide kõrval etnograafid Gea Troska, Aliise Moora, Ants Viires, Jüri Linnus, samuti Helmi Üprus (Troska jt 1976: 13, vt foto 35). Sama aasta sügisel algas vabaõhumuuseumi projektülesande koostamine, mis kestis kevadeni 1958. Troska oli sel ajal üks peamisi etnograafe, kellega konsulteeriti (Eesti Riiklik 1958: 54). ERVM oli Nõukogude Liidus teine vabaõhumuuseum Läti vabaõhumuuseumi järel (asutatud 1924), kuid esimene, mis oli kavas rajada Nõukogude teaduse põhimõtete järgi, etnograafide ja arhitektide koostöös. Muuseumi ekspositsiooni ala jagati etnograafilisteks tsoonideks (Põhja-, Lääne- ja Lõuna-Eesti ning saared), kuhu kavandatud talude paigutus, õuede kuju, hooned ning sisustus, aga ka eraldiseisvad objektid, nagu tuulikud, kõrts, kabel jne, pidid vastama piirkonna etnograafiale ja kokkuvõttes andma üldistatud pildi maa-arhitektuurist eri ajastute ja sotsiaalmajandusliku tausta lõikes. Projektülesandes anti ülevaatlilik nimekiri talukompleksidest ja üksikobjektidest, mis plaaniti esmajärgus muuseumisse tuua (Eesti Riiklik 1958: 18–23). See oli ambitsioonikas plaan, mis eeldas etnograafidelt järgmistel aastakümnetel mahukat uurimis- ja välitööd.

Foto 35.
Vabaõhumuuseumi
teadusnõukogu muuseumi
15. aastapäeval.
Vasakult Fredi Tomps,
Aleksei Peterson, Ants Viires,
Helmi Üprus, Aliise Moora,
Elle Vunder ja Gea Troska.
ERM Fk 3096:135

Töö Eesti Riiklikus Vabaõhumuuseumis

Vabaõhumuuseumi ekspositsiooni loomine hakkas hooga peale. Esialgu oli koosseis väike, aga seoses muuseumi töö laienemisega suurendati ka töötajate arvu ning Gea Troska viidi 1960. aasta juulis linnamuuseumist üle vabaõhumuuseumisse vanemaks teaduslikuks töötajaks: „... milline

töö vastab minu omandatud erialale ja huvidele“, nagu ta ise väljendus (EVM, nim 2-k, s 18, l 4). Teaduslike töötajate¹¹ ülesanne oli ehitisi etnograafiliselt uurida ning valida välja muuseumi jaoks sobivad hooned. Seejärel oli vaja need dokumenteerida, lahti võtta, muuseumisse tuua ning tagada nende teaduslik restaureerimine. Täpne meetod hoonete muuseumisse toomiseks tuli alles leida. Ühe muuseumi rajaja ja toonase muuseumi arhitekti Fredi Tompsi sõnul oli just Gea Troskast „tohutult abi teadusliku uurimistöö korraldamisel ja muuseumi kujundamisel teadusasutuseks“ (Alatalu, Tomps 2024: 57). Töö suhtes oldi nõudlikud: Troska on meenutanud, et näiteks käskis Korzjukov ümber teha ahju, mis oli ühel Troska vastutusel oleval objektil valesti laotud (Troska 2007).

Suur osa tööajast kulus ekspeditsioonidele, kus uuriti-mõõdistati nii hooned kui ka koguti esemeid. Vabaõhumuuseumi rajamine toimus Eesti maaelu jaoks väga raskel ajal. Paljud hooned, mida ületoomiseks kaaluti, seisis tühjalt. Fredi Tomps on märkinud: „Me kõik teadsime, et rajades vabaõhumuuseumi, ehitame ühtlasi Eesti talule monumenti“ (Alatalu, Tomps 2024: 54). Talvel tegeldi ekspeditsioonil kogutud materjalide korrastamisega, kataloogimise ja kirjeldamisega, samuti esemete puhastamisega enne hoidlasse viimist. Samal ajal tuli hakkama saada ka kõigi muude töödega: ekspositsioonide loomise, heakorraga, suvisel ajal muuseumi näituse tutvustamisega, mida võisid teha üksnes teaduslikud töötajad. Kollektiiv oli väike, kuid asjaosalised on meenutanud, et töötati üksmeelselt nagu perekond. Muuseum asus sel ajal veel linnast väljas, keelutsooni sees (vt foto 36). Pikk maa kodust Nõmmelt ei pelutanud Troskat: „Ma ei valinud tööpaika mitte selle järgi, kus mul kergem käia on, vaid selle järgi, mida ma teha tahtsin!“ (Troska 2007)

Foto 36.
Gea Troska
vabaõhumuuseumi
5. aastapäeva tähistamisel
muuseumi esimese kontori,
arhitekt Herbert Johanson
kunagise suvemaja ees.
Foto: Fredi-Armand
Tomps, 1962.
EVM N 82:8

11 Lisaks Troskale olid neil aastail selles ametis veel Veera Fuchs, Mare Oamer ja Juta Saron (Troska jt 1976: 13).

Tõepoolest, töö vabaõhumuuseumis võimaldas tegeleda teaduslike teemadega, mis olid Troskale huvipakkuvad. Väitekirjateemal „Põhja-Eesti asustus XIX sajandil“ oli nüüd vabaõhumuuseumile ka otseselt vajalik ekspositsiooni kujundamiseks ja kuulus ametlikult muuseumi tööplaani. Uurimuse esimene versioon valmis aastal 1965 (EVM KA 2). Veel enne seda sai valmis uurimus 18.–19. sajandi Saaremaa külade ja taluõuede kohta (EVM KA 1), mis oli aluseks saarte tsooni kujundamisele (EVM nim 1, s 20a, l 6). 1960. aastate lõpul valmisid uurimused Viljandimaa popsitalu ja suurtalu kohta (EVM KA 7, EVM KA 8). Samal ajal koostas Troska ka välitöödel uuritud taluehitiste etnograafilised kirjeldused. Kuna tema keskne uurimisteema oli Põhja-Eesti asustus, tegeles ta muuseumis peamiselt selle tsooni Kutsari, Pulga ja Aarte talude ekspositsiooniga. Töö oli tema sõnul huvitav ning emotsioone täis (Troska 2007).

1966. aastast alates lisandus töö Baltimaade etnograafilise atlase jaoks, milleks tuli koguda välitöödel, muuseumidest ja arhiividest teavet eesti asustuse kohta eesmärgiga selgitada „eesti asulate ja külade tüübid, nende arenguteed 19. sajandi jooksul ning levikualad“ (EVM, nim 1, s 26a, l 10). Esialgu oli see Troska tööplaanis kuni 1970. aastani (EVM nim 1, s 24a, l 9), tegelikkuses kestis aga palju kauem. Etnograafiline atlas oli suur koostööprojekt Etnograafia Instituudi ning kolme Balti riigi uurimisasutuste vahel, millega olid aastate jooksul seotud paljud etnograafid.¹² Baltikumi atlas pidi ilmuma kolmes osas. Esimene köide „Maaviljelus“ ilmus Vilniuses 1985, teine köide „Rõivad“ Riias 1986, kuid kolmas, külade ja ehitiste osa, millesse ka Troska pikki aastaid panustas ja mis pidi ilmuma Tallinnas, jäi töös tekkinud eriarvamuste tõttu ilmumata (Viires 1993: 21; Leete jt 2008: 26).

Atlase jaoks tehtud töö ei läinud siiski päris kaotsi: see sai vormistatud artikliteks kogumikes, mis ilmusid vene keeles Moskvast TA väljaandel. Aastal 1971 ilmus eesti, läti, leedu ja vene etnograafide töid koondav kogumik „Balti riikide maa-asulad 13.–20. sajandini“, kus Troskal oli artikkel Põhja-Eesti asustusest (Troska 1971) ning kaks artiklit kahasse Šlõginaga, mis käsitlesid Lõuna-Eesti külasid ning Viljandi ümbruse külade erijooni (Troska, Šlõgina 1971a; 1971b). Mõni aasta hiljem ilmunud kogumikus „Balti rahvaste materiaalse kultuuri etnograafiline kaardistamine“ käsitles Troska Põhja-Eesti asustuse uurimise kartograafilisi allikaid (Troska 1975) ning Šlõginaga kahasse kirjutatud kahes artiklis Eesti külavorme ning saunakülasid (Troska,

12 Regionaalsete etnograafiliste atlaste koostamine – samal ajal nt Ukrainas, Moldovas, Valgevenes –, oli mastaapne üleliiduline töö, mille kaugem eesmärk oli suure NSVLi rahvaste etnograafilise atlase koostamine (Terentjeva 1975: 3).

Šlõgina 1975a; 1975b). Samuti võttis Troska oma töös kasutusele atlase levikukaartide meetoodika. Kui 1965. aastal Põhja-Eesti asustuse käsikirjalises artiklis on ta levikukaardil kasutanud peaaegu eristamatu värviga ühesuursi pliatsitappe (EVM KA 2), siis hilisematel kaartidel juba atlasega sarnases stiilis mitut parameetrit korraga edasi andvaid eri suurusega geomeetrilisi kujundeid (nt Troska 1975: 171). Võib arvata, et mahukatele käsikirjalistele Põhja- ja Lõuna-Eesti asustuse uurimustele (Troska 1974a; RA ERA.R-2343.3.630) lisatud levikukaardid olid koostatud atlast silmas pidades.

Muuseum laienes 1960. aastatel Korzjukovi juhtimise all jõudsalt ning esimene ehitusjärg valmis kümnendi lõpuks. Vabaõhumuuseumi ekspositsioon avati publikule 29. augustil 1964. Rahvas võttis selle hästi vastu ning see kujunes kiirelt üheks Eesti populaarsemaks muuseumiks, kuhu toodi meelsasti ka väliskülalisi (vt foto 37). 1970. aastal tehti ettepanek anda muuseumi rajajatele, sh Troskale, Nõukogude Eesti preemia (Troska jt 1976). Muuseumi laienemise ja kollektiivi suurenemisega loodi 1969. aastal fondide osakond, mille juhiks sai Troska. 1970. aastal edutati ta direktori asetäitjaks teaduse alal (Troska jt 1976: 13–14). Ees ootas veel palju tööd, kuna ekspositsiooni plaan nägi ette peaaegu sadat objekti. Paraku Korzjukov haigestus äkitselt ning suri 12. aprillil 1971.

Foto 37.
Gea Troska jagab
fennougristika
kongressi delegaatidele
vabaõhumuuseumi
Pulga talu kohta
selgitusi.
Foto: I. Rosimannus, 1970.
EVM F 151:10

Sama aasta suvel kutsus Ants Viires Troskat kandideerima Ajaloo Instituuti. Troska on kirjeldanud, et elas seda väga läbi: muuseum oli talle südamelähedane, kuid väitekirj ootas kirjutamist. Sel ajal Tallinnas viibinud Šlõginaaga asja arutades jõudis Troska otsusele siirduda Ajaloo Instituuti, kus ta oleks saanud kaitsta kandidaadikraadi. 1950. aastate algul tehtud eksamid veel kehtisid, vaja oli ainult töö esitada. (Troska 2007) Võimalik, et muutunud olukord muuseumis – direktori surm, juhtiva töökohaga suurenenud vastutus – kallutas teda

valima tööpaika, kus sai teaduslikule tööle keskenduda. Samuti võis mõjuda AI kui teadusasutuse prestiiž ning parem palgatase.

Vabaõhumuuseumiga jäi Troska edaspidigi seotuks selle teadusliku nõukogu, hiljem hoolekogu kaudu. Muuseumi tellimisel valmisid artiklid „Mulgi suurtalu häärber“ ning koos endiste kolleegide Juta Saroni ja Fredi Tompsiga ülevaateartikkel vabaõhumuuseumi 15 tegutsemisaastast (Troska 1976; Troska jt 1976). Tema kogemus Nõukogude Liidu esimese teaduslikel alustel rajatud vabaõhumuuseumi rajamisel etnograafina oli väärtuslik nii mujal Nõukogude Liidus kui ka kodumaal. Nii näiteks pidas ta 1976. aasta novembris Leningradis NSVL rahvaste etnograafia muuseumi juubelisessioonil ettekande Eestisse vabaõhumuuseumi loomisest (RA ERA.R-2343.2.420, l 59, 60), samuti nõustas ta helilooja Rudolf Tobiase majamuuseumi restaureerimist (RA ERA.R-2343.2.420, l 59) ning oli 1971. aastal loodud Kirovi kalurikolhoosi muuseumi (nüüd Rannarahva muuseum) teadusliku nõukogu liige.

Gea Troska jälg Eesti muuseumikogudes on märkimisväärne, sest ta osales paljude museaalide kogumisel ja kirjeldamisel, eraldi tähelepanu väärivad tema tehtud fotod. Ta oli agar pildistaja: fotosid tegi ta juba lapsena (nt fotod Eesti mängudest, TLM F 6541) ning fotoaparaat oli tal kaasas ülikooliaegsetel välitöödel (vt fotosid randlaste püügivahenditest ERM FK 1134). Troska oli 1960. aastal taasasutatud Tallinna Fotoklubi liige (Troska 2007), tema pildidel on märgata teatud professionaalsust. Aastatel 1956–1960 tehtud pildid kiirelt muutuvad Tallinna linnamiljööst paeluvad kontrastidega: ta on jäädvustanud nii vanade puumajadega palistatud Pärnu maanteed kui ka uut nõukogude arhitektuuri, nagu Teaduste Akadeemia uus hoone, kaubamaja ja lauluväljak (TLM Fn 2846; TLM Fn 6577:82; TLM Fn 6577:97/a). Modernistliku pildikeelega on sari uue rajooni ehitusest Makarovi (praegu Sõle) ja Kopliranna tänava vahel (nt TLM Fn 6577:105/a-c).

Vabaõhumuuseumis oli fotoaparaat talle oluline töövahend. Tema sajad välitöödel tehtud fotod jäädvustavad 1960. aastate Eesti külamaastikku ja taluarhitektuuri, samuti sai fotograferimisest tähtis osa hoonete muuseumisse toomise metoodikas – hoone lahtivõtmisel oli võimalik kiirelt fikseerida ehituslikke detaile, mida hilisemal restaureerimisel silmas pidada. Väärtuslikud on Troska pildid muuseumi rajamisest. Hoopis teises võtmes on vabaõhumuuseumi ekspositsioonist tehtud fotod, mis pidid mõjuma kutsuvalt – neist pandi kokku muuseumi tutvustavaid materjale (nt fotokomplekt „Talv vabaõhumuuseumis“, 1968, „Lääne-Eesti talud Eesti Riiklikus Vabaõhumuuseumis“, 1969).

Tagasi Ajaloo Instituudis

1971. aastast asus Gea Troska tööle Ajaloo Instituuti noorema teadusliku töötajana arheoloogia-etnograafia sektoris¹³, mille etnograafide rühmas olid tema kolleegideks juhtiva etnograafi Ants Viirese kõrval Ene Mäsak, Ellen Karu, Igor Tõnurist, Jelizaveta Richter, Hugo Puss ja Aliise Moora, hiljem ka Elle Vunder, Lauri Vahtre ning Andra Veidemann. Ajaloo Instituudis töötatud 25 aastat olid Troskale kõige produktiivsem teadustöö aeg, mil valmis nii väitekirja kui ka hulk artikleid Eesti asustuse ja külade ajaloo, taluehitiste ning -perede kohta.

Troska kandidaadikraadi kaitsmine oli kavandatud

1973. aastasse (RA ERA.R-2343.1.144, l 1). Ta töötaski jõudsalt, nii et võis 26. aprillil 1973 esitleda AI etnograafide grupile arutlemiseks käsikirja (RA ERA.R-2343.2.425, l 30p-35p)¹⁴. Pärast mõningaid parandusi arutati väitekirja uuesti 8. oktoobril, mil tõdeti, et tegemist on seni uurimata teema väga põhjaliku käsitlusega, mis väärib kaitsmisele saatmist ning trükkis avaldamist (RA ERA.R-2343.2.425, l 51-53). 24. aprillil 1974 kaitses Troska väitekirja „Põhja-Eesti külad XIX sajandil“ Teaduste Akadeemias (Troska 1974a). Oponendid Arved Luts ning Herbert Ligi, nagu ka kirjalikud retsensioonid Tamara Habichtilt, Endel Varepilt ja Läti ajaloolaselt Heinrih Strodsilt, olid soosivad, täpsustades vaid üksikasju. Komisjoni ühehäälsel otsusega omistati Gea Troskale ajalookandidaadi kraad (RA ERA.5275.10.170, l 2).

13 Eraldiseisev etnograafiasektor loodi Ajaloo Instituuti alles 1983. aastal, mille põhjuseks on Ants Viires pidanud võimude soovimatust teda n-ö vanade pattude pärast sektori juhatajaks edutada, vt Viires 1993: 15.

14 Etnograafide grupi, hiljem etnograafia sektori koosolekutel arutati läbi artiklite ja monograafiade käsikirjad, teaduslike ettekannete teesid, tööplaanid- ja aruanded, mille kohta koosolek tegi heakskiitva otsuse või palus teha parandusi. Sellisel arutelul oli oma roll nõukogude teaduse kontrollimisel. Troska 1980. aasta suvel Turus toimuva fennougristika kongressi ettekande teksti arutati etnograafide koosolekul juba septembris 1979 ning koosoleku heakskiitva otsuse põhjal koostati sellele venekeelne retsensioon, mis ilmselt edastati kõrgemale poole (RA ERA.R-2343.1.193a, l 43). Samal ajal võidi arutelul ka liigset nõukogulikkust talitseda: Troska väitekirja puhul töid kolleegid välja, et töös on ebaõiglaselt kritiseeritud n-ö kodanliku uurija Paul Johanseni väiteid (RA ERA.R-2343.2.425, l 30p-35p). Näide Aliise Moora sõnavõtust: „Kui [sissejuhatuses] räägitakse, et P. Johansen „tegi silmi“ kodanlik-natsionalistlikule ideoloogiale, siis tundub see teaduslikule tööle sobimatu väljendusena. Ja üldse rääkides Johansenist tuleks lähtuda sellest, et omal ajal oli ta kõige juhtivam asustusaloolane ja kui nüüd, 40 aastat hiljem teatakse asustustest temast rohkem ning on tekkinud uued seisukohad, siis ei tasuks tema puudusi veel suurte vigadena üles lugeda.“ Kaitsmisele esitatud versioonis on Johanseni kriitika mahedam (Troska 1974a: 8).

Lõuna-Eesti külade uurimisega alustas ta kohe pärast Põhja-Eesti asustuse käsitluse valmimist. 1976. aastal valmis mahukas käsikiri „Lõuna-Eesti külad ja nende kõlvikute jaotus 17.–19. sajandil“ (RA ERA.R-2343.3.630). Samal ajajärgul tegeles ta ka Saaremaa asustuse uurimisega (Troska 1974b). Nii Põhja-Eestit käsitlev dissertatsioon kui ka Lõuna-Eesti uurimus sisaldavad rikkalikke andmeid külade ja asustuse ajaloo, talude ja põldude paiknemise kohta, paraku on need käsitlused kättesaadavad vaid käsikirjadena. Eri piirkondade materjali kokkuvõtva Eesti küla teemalise monograafia kallal töötas Troska muude tööde kõrvalt veel palju aastaid: 1977–1978 olid tal käsil peatükid „Kõlvikute jaotus ja külavormid“ ja „Külatüüpide ja -vormide areng ja levik“ (RA ERA.R-2343.1.193a, l 4, nummerdamata [18a p]), käsikirja lõpetamine oli kavas 1979. aastal (RA ERA.R-2343.1.193a, l 38). Paraku venis käsikirja valmimine ja raamatu väljaandmine veelgi ning „Eesti külad XIX sajandil. Ajaloolis-etnograafiline uurimus“ ilmus trükist alles 1987. aastal.

Aastakümnete pikkuse asustusajaloolise uurimistöö tulemused on esitletud monograafias ning mõnes hilisemas artiklis, sh ühes vähestest Troska rahvusvahelistest publikatsioonidest (Troska 1993a; 1994). Eraldi käsitles ta Põhja-Eesti põllujaotust 19. sajandil (Troska 1979), talumaade kruntimist (Troska 1986), taluõuesid (Troska 1993b) ning 1920.–1930. aastate külaasustust (Troska 1996). Troska uuris asustuspilti mitmete näitajate põhjal, nagu talu ja küla suurus, küla piir, looduslikud tingimused, asustuse tihedus, külavormid (st taluõuede paigutus külas) ja nende levik, põldude paiknemine ja jaotus külas. Olulisel kohal oli ka külade, talude ning põldude paiknemise ja looduslike tingimuste analüüs, samuti eri piirkondi mõjutanud seadusandlus ja muud ajaloolised tegurid. Teda huvitas nii varasem asustuspilt kui ka 19. sajandil järk-järgult toimunud muutused talumaade reguleerimise ja kruntimise mõjul, mis muutsid olulisel määral ja lühikese ajaga Eesti külamaastikku, kusjuures eraldi tähelepanu all oli uute külade, sh saunakülade teke. Eriaegsete kaartide võrdlemisel sai ta välja tuua taluõuede asukoha ning talu kõlvikute jaotuse ja paiknemise muutused, samuti küla kui üksuse mõiste ja piiride muutumise, mis viis tema peamise järelduseni, et Eesti külad olid 19. sajandi maakorralduse mõjul tuntavalt hõrenenud ning et küla muutus järk-järgult kogukondlikust üksusest administratiivseks-territoriaalseks üksuseks. Asustuse hajumisele lisas hoogu Eesti Vabariigi aegne asundustalude rajamine.

Troska peamiseks allikaks olid ajaloolised kaardid, eriti mõisaplaanid, mille pealt kogutud infot täiendas ta välitöödel rahva mälus püsinud teadmistega varasemast asustuspildist, eriti kruntimiseelsest ajast. Kartograafilise materjali kasutamine oli

keerukas, piiratud oli ka ligipääs. Paljud materjalid asusid Tartus Riiklikus Ajaloo Keskarihiivis, aga ka Venemaal.¹⁵ „Nende üksikasjaline läbitöötamine, mida koopiade põhjal teha ei saa, on väga aeganõudev töö. Komanderingusummade vähesuse tõttu on aga võimalik Tartus viibida õige lühiajaliselt, mistõttu pole võimalik allikaid ammendaval hulgal ja vajaliku põhjalikkusega läbi töötada,“ kirjutas ta 1976. aastal erialast tööd pidurdavate tegurite kohta (RA ERA.R-2343.2.577, l 50). Allikmaterjali keerukus seletab Troska pikaleveninud tööd väitekirja ja monograafiaga.

1977. aastal, kui kõne all oli Troska tagasivalimine noorem-teaduriks, kirjutas Viires:

Gea Troska on jätkanud tööd edukalt ning plaanikindlalt. Temast on saanud tulemusrikas asustusajaloo uurija. Oma põhiteema kõrval on ta tegelenud mitmete teiste etnograafiaalaste küsimustega. On hea meel tõdeda, et Gea Troskal on jätkunud aega ja tahtmist teha etnograafia liinis ka ühiskondlikku tööd: muuseumide tööle kaasa aidanud, koolide kodu-uurimisele abi osutanud. Ta on toimetanud mitmeid etnograafiaalaseid väljaandeid, tehes sisuliselt vanemteaduri tööd. G. Troska tagasivalimise suhtes ei saa olla kahtlusi.
(RA ERA.R-2343.1.193a, l 4)

Ka 1980. aastal tõdeti, et Troska täidab juba pikemat aega vanemteaduri nõudeid, ja tehti ettepanek ta esimesel võimalusel selleks nimetada (RA ERA.R-2343.1.193a, l 80). See sai teoks 1981. aastal.

3. oktoobril 1978 toimunud AI arheoloogia-etnograafia sektori koosolekul arutati etnograafide tööplaani 1990. aastani. Viires osutas uue Eesti rahvakultuuri ülevaateteose koostamise vajadusele. Ea Janseni sõnul oli aktuaalne Eesti talurahva kultuuri ümberkujunemise protsessi, samuti kaasaja uurimine (RA ERA.R-2343.1.193a, l 30, vt instituudi töö kohta üldisemalt Mikli 1995). Kõigi nende suundadega tegeles mingil määral ka Troska. 1980. aastate algul alustasid AI etnograafid mitmekeelse etnograafilise terminoloogise teadusliku sõnastiku jaoks kirjanduse sedeldamist ning artiklite koostamist. Kuigi raamat oli kollektiivne, oli sõnastikutöö peamiselt Troska õlul – ta koostas ligi pooled artiklitest (Viires 1995: 7). Peale selle oli etnograafidel ülesanne AIs koostatavatesse üldkäsitlustesse kirjutada talurahvakultuuri puudutavad peatükid, nt kirjutas Troska „Eesti

15 Moskva riiklikus sõjaajaloo keskarhiivis asuvaist 19. sajandi alguse Eesti- ja Liivimaa kubermangu kaartidest on Troska tellimusel jõudnud fotokoopiad Eesti Vabaõhumuuseumi kogudesse (EVM N 39, EVM N 185).

talurahva ajaloo“ I köitesse 17.–19. sajandi asustusest ning II köite jaoks asus uurima 1920.–1930. aastate asustust (RA ERA.R-2343.1.332, l 2). Kultuurimuutuste uurimine oli etnograafide seas samuti aktuaalne ja sellega haakusid kahtlemata ka Troska uuritud 19. sajandi asustuse muutused. Tema plaan uurida kaasaja asustust sai etnograafide grupi koosolekul 1981. aastal elavat vastukaja – peaaegu kõik osalejad pakkusid välja uusi uurimisaspekte, nagu asulate sotsiaalne ja rahvuslik struktuur, migratsioon kolhoosikeskustesse, linnaelanike side maaga, suvemajad jms –, kuid tulemuseni see plaan ei jõudnud (RA ERA.R-2343.1.193a, l 84).

Laiemasse käibesse jõudsid Gea Troska tööviljad alles küpses eas. Ta oli mitme taasiseseisvumise järel ilmunud põhjaneva, sel hetkel eesti rahva identiteedi jaoks olulise kollektiivse käsitluse autorite ringis: 1993. aastal ilmus populaarse suunitlusega Eesti etnograafia teatmik „Esivanemate varandus“ (1993, vt Troska koostatud artiklite nimekirja lk 173–174). 1995. aastal ilmus pikaaegse töö tulemusena teadusliku suunitlusega „Eesti rahvakultuuri leksikon“ (1995, uustrükid 2000, 2007). Uus eesti rahvakultuuri käsitlus, mille plaani Viires 1970. aastate lõpul pidas, ilmus kõigepealt hoopis soome keeles („Viron perinnekultuuri“, 1997) ning aasta hiljem eesti keeles kui „Eesti rahvakultuur“¹⁶ (1998, täiendatud trükk 2008). Need teosed ei jäänud märkamata: leksikon esitati 1996. aastal riigi teaduspreemia, „Eesti rahvakultuur“ sai ajalookirjanduse aastapremia (RA veeb).

Aastal 1994 sai Troska Eesti Rahvuskultuuri Fondi stipendiumi eesti talunimed alase uurimistöö lõpetamiseks (Stipendiumid 1994). Asustuse uurimisel kogunenud keelematerjali koondav „Talunimed läbi aegade“ ilmus aastal 1995 ja pakub siiani keeleteadlastele väärtuslikku ainet (Troska 1995).

Taasiseseisvumine tõi muudatused ka teaduse korralduse süsteemi. Teaduste Akadeemia pretendeeris 1990. aastate algul endiselt Eesti teaduse juhtimisele (Kalling, Tammiksaar 2008: 188–189), ent teadusrahastuse vaba konkurentsi olukorras tõusid esile ülikoolid. Eriala raskuskese kandus Tartusse, Tallinnas tehtav etnograafiline teadustöö nihkus tahaplaanile, mh seetõttu, et instituut sattus rahalistesse raskustesse, etnograafiaspektori töötajad olid vanemaealised, kuid noori uurijaid ei olnud võimalik tööle võtta (Cimermanis 1992; Mikli 1995: 159–160, 162).

Gea Troska jäi pensionile 1996. aastal, jätkates mõnda aega erialast tegevust, sh vormistades avaldamiseks varasemaid

¹⁶ Troska koostatud olid peatükid „Kauplemine ja vahetus“, „Külad ja külaelu“, „Eluruumide sisustamine ja majakraam“ ja Viiresega kahasse „Ehitised ja taluõued“ ning „Söögid ja joogid“.

uurimistöid ning aidates kaasa kodu- ja külauurimisele. Viimane oli leidnud ühiskonnas laiemat kõlapinna paljuski tänu kolleeg arheoloog Vello Lõugase tegevusele, kellest sai 1990. aastal taasasutatud Eesti Kodu-uurimise Seltsi esimene esimees. Seltsis lõi kaasa ka Troska. Tema laialdased teadmised olid hinnatud mitmel pool, ta retsenseeris õpilasuurimusi, pidas loenguid külapäevadel ning toetas koduloolaste tööd (nt Troska 1999a; Läbi aegade 2001), sh koostas uurimistöö kvaliteedi parandamiseks metoodilisi ülevaateid (nt Troska 2004; 2009; Laas 2006: 20). Asustuse üldkõikumiste kõrval oli loomulik kogunenud teadmisi rakendada üksikute külade ajaloo valgustamiseks nii teaduslikes kui ka koduloolistes väljaannetes (nt Troska 1981; 1999b; 2003; 2006). Märkiliseks võib pidada Rebala kandiga tegelemist: 1975. aastal avaldasid Lõugas, Troska, Evald Tõnisson ja Artur Vassar ajakirjas Horisont populaarteadusliku ülevaate Rebala ja naaberkülade ajaloost, kus tõsteti esile sealse kultuurmaastiku iidsust ning säilitamise vajadust. Artikkel märkis alanud võitlust Maardu fosforiidikarjääri laienemise vastu ning Rebala muinsuskaitseala loomise poolt (Lõugas jt 1975). Piirkonna rikkaliku arheoloogia kõrval andis artikkel ülevaate sealsest sajanditevanusest külamaastikust. Viimast analüüsis Troska lähemalt koos tudengitega 1976. aastal läbi viidud etnograafiliste välitööde järel (Troska 2000). 1995. aastast oli Troska aktiivne osaline kodu-uurimise seltsi külatoimkonnas, mis kutsuti kokku seoses Lõugase algatatud ambitsioonika suurprojektiga „Eesti küla 3000“. Projekti üks eesmärk oli kokku panna Eesti külade ajalooline register, koostada külaajaloo koguteos ja bibliograafia (vt Kupp 1995; Laas 2006: 20; Luka 2021: 8) Troska tegeles külade andmebaasi koostamisega, mille algusosaks oli tema loodud Virumaa külade kartoteek (Laas 2006: 20). Plaanitud digitaalse andmebaasi jaoks visandas Troska programmi, mille alusel koguda inimeste käest massiliselt külade andmeid (Troska 2002; vt ka Troska, Karu 2006). Paraku soikus suurprojekt, sh külade andmebaasi koostamine pärast eestvedaja Lõugase surma 1998. aastal.

Gea Troska lahkus siit ilmast 17. jaanuaril 2015 ning on maetud Tallinna Liiva kalmistule.

Kokkuvõte

Gea Troska teadlaskarjäär jäi suures osas Nõukogude aega, tehes läbi ka selle ajastu käänakud. Ühelt poolt pakkus Nõukogude võim talle sirgjoonelist teed teadusesse: hea õppeedukus tagas Tartus ülikoolikoha (1945–1950) ja stipendiumi ning lõpetamise järel võimaluse jätkata kraadiõppet vastsest Eestis juurutatud Teaduste Akadeemia süsteemis. Teiselt poolt teenis olukord senise Eesti etnograafia sovetiseerimist.

Kuigi Troska ülikooliõpingud jäid otsapidi nn järel-Eesti aega, raputas nende lõpuajal etnograafiateadust kodanliku natsionalismi süüdistuste laine. Moskva pakkus kohe „abikätt“ nii teoreetilisel kui ka praktilisel pinnal. Gea Troska komandeeriti 1951. aastal silmapaistva noorteadlasena Moskvasse Etnograafia Instituuti aspirantuuri, kusjuures tema juhendajaks sai Nõukogude Liidu juhtivaid etnograafe Nikolai Tšeboksarov, ta osales Moskvast algatatud ekspeditsioonidel ning tal tekkisid pikaajased sidemed sealsete etnograafidega. Teatud määral oli Troskal ka endal usku uude võimu, mida näitab tema ülikooliaegne poliitiline aktiivsus, mis paraku osutus hilisstalinismi tingimustes kahe teraga mõõgaks. Õppetööle pühendudes parteitööst kaugenemine tõendas partei silmis tema karjerismi ning sai viimaseks piisaks tema vastu kerkinud elulooliste andmete varjamise süüdistuses, mis viis 1952. aastal Troska väljaviskamiseni parteist ja aspirantuurist.

Gea Troska kui teadlase biograafias joonistub selgelt välja Nõukogude teadushierarhia mõju, kuna Teaduste Akadeemia süsteemist välja kukkumine takistas teadustööd. Järgnes ligi kaks aastakümnet tööd muuseumides: aastatel 1953–1960 töötas ta Tallinna Linnamuuseumis (sh alates 1955. aastast direktorina) ja 1960–1971 vastset loodud Eesti Riiklikus Vabaõhumuuseumis (alates 1970 teadusdirektorina). Nõukogude kord pakkus ka teatud mõttes erakordset võimalust kaasa lüüa vabaõhumuuseumi rajamises ja selle ekspositsiooni loomises. Teadusliku töötaja roll muuseumis oli aga suuremalt jaolt praktiline ja tähendas tegelemist kogude ja ekspositsiooniga ning võimaldas tal akadeemilist uurimistööd jätkata pigem tänu isiklikule pühendumisele ja vabatahtlikele püüdlustele. Ta valis endale asustuse ajaloo teema, mida ta sai uurida selles kontekstis veel kasutamata kaardimaterjali põhjal. On märkimisväärne, et südamelähedase teemaga tegelemiseks loobus ta suisa kahel korral juhtivast töökohast, liikudes esmalt linnamuuseumi direktorikohalt vabaõhumuuseumisse ja sealt teadusdirektori kohalt Ajaloo Instituuti nooremteaduriks.

Alles 1971. aastal Ajaloo Instituuti naastes sai ta täielikult süveneda Eesti külaasustuse uurimisse ning võis kaitsta väitekirja (1974). Kartograafilise materjali põhjal asustusmustrite kindlaks tegemine ja muutuste jälgimine oli sel ajal vaevaline ja aeganõudev meetod, mille tulemusi oli pealegi küllaltki keeruline edasi anda. Võib mängida mõttega, milliseks oleks Troska töö kujunenud tänapäevaseid ruumiandmete töötlemise ning visualiseerimise võimalusi kasutades. Uurijana oli see aeg viljakas, samal ajal jäid tema teadustööd kitsasse ringi. Töö tulemused jõudsid laiemasse käibesse alles 1987. aastal ilmunud monograafias „Eesti küla 19. sajandil“, samal ajajärgul osales ta mahukate ajaloo- ja etnograafiaalaste väljaannete koostamises,

mistõttu pole tema nimi etnograafina tundmatu. Troska teadustööle on praegu pigem keeruline ligi pääseda, sest suur osa sellest on laiali pillutatud erinevate, sh venekeelsete teaduslike väljaannete veergudele, jäänud käsikirja või hoopis vormistamata, nagu suure Baltikumi ja Vene etnograafide koostööprojekti, Balti ajaloolis-etnograafilise atlase asulate ja ehitiste köide, mille ettevalmistamisega oli ta mitu aastakümnet hõivatud.

Taasiseseisvumisele järgnenud muudatused ühiskondlikus ja teaduselus tähendasid Tallinnas tehtava etnograafilise teadustöö soikumist, ent samal ajal löid Troska laialdastele teadmistele külade kujunemisest ja ajaloost uue, rahvalähedase väljundi: pensionil olles tegi ta viljakat koostööd kodu-uurijate ja koduloo huvilistega, koostades aastate jooksul mitmeid piirkondliku asustuse ja külade ajaloo käsitlusi ning metoodilisi ülevaateid koduloo uurijatele.

VIVIAN SIIRMAN on Eesti Vabaõhumuuseumi maaarhitektuuri osakonna juhataja ning uurimistöös huvitavad teda muuseumide ajalugu ja pärandihoiu alase mõtte areng.

Intervjuud

Troska, Gea. 2007. Intervjuu Dagmar Ingile. Salvestus Eesti Vabaõhumuuseumis.

Fotod

TLM – Tallinna Linnamuuseum:

TLM F 6541:1–7 – Reiman, G. II Eesti mängud, Tallinn. 1939.

TLM Fn 2846 – Troska, Gea. Teaduste Akadeemia hoone. 1957.

TLM Fn 6577:82 – Troska, Gea. Tallinna Kaubamaja valmimisel. 1960.

TLM Fn 6577:97/a – Troska, Gea. Lauluvaljak. 1960.

TLM Fn 6577:105/a-c – Troska, Gea. Uute ehituste kvartal.

ERM – Eesti Rahva Muuseum:

ERM Fk 1134:1–58 – Üliõpilase Gea Reimani (Gea Troska) ülesvõtted paadiehitusest Pärnumaal Häädemeeste kihelkonnas 28. juulist kuni 16. augustini 1949. a.

Arhiiviallikad

EVM KA – Eesti Vabaõhumuuseumi käsikirjalised artiklid:

EVM KA 1 – Gea Troska. Saaremaa külad ja taluõued 19. sajandil. 1965.

EVM KA 2 – Gea Troska. Põhja-Eesti külad 19. sajandil. 1965.

EVM KA 7 – Gea Troska. Viljandimaa popsitalu, tema hooned ja sisustus 19. sajandil. 1967.

EVM KA 8 – Gea Troska. Viljandimaa suurtalu hooned ja sisustus 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul. 1970.

EVM – Eesti Vabaõhumuuseumi arhiiv:

EVM nim 1, s 1 – Arhitektuuri mälestusmärkide ja -hoonete nimekirjad Eesti NSV territooriumil.

EVM nim 1, s 20a – 1964. a perspektiiv- ja temaatiline tööplaan, kvartalite tööplaanid.

EVM nim 1, 24a – 1966. a perspektiiv- ja temaatiline tööplaan.

EVM nim 1, s 26a – 1967. a perspektiiv- ja temaatiline tööplaan, kvartalite tööplaanid.

EVM nim 2-k, s 18 – Troska, Gea Hugo t. Isiklik toimik.

TLA – Tallinna Linnaarhiiv:

TLA.186.1.402; 1919 – Tallinna ja Nõmme isikutunnistuste kollektsioon.

TLA.F-163.2-k.1220 - Tallinna Linna Rahva-saadikute Nõukogu Täitevkomitee.

RA – Rahvusarhiiv:

EAA.R-271.2.2319 – Troska, Gea Hugo t.

ERA.R-1797.3.467 - ENSV TA Presiidiumi j. a. kultuurimälestusmärkide kaitse Teaduslik-Metoodilise Nõukogu koosolekute protokollide ära kirjad.

ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut:

ERA.R-2343.1.18 – Ajaloo Instituudi kroonika-raamat.

ERA.R-2343.1.28 – Materjalid aspirantuuri kohta.

ERA.R-2343.1.30 – Direktori käskkirjad.

ERA.R-2343.1.144 – 1971–1976. a. ja 1972. a. plaanid, statistilised aruanded ja kirjavahetus aspirantuuri ning kaadrite kohta. Väitekirjade kaitsjate nimekiri 1972.–1976. a.

ERA.R-2343.1.193a – Etnograafide grupi koosolekute protokollid.

ERA.R-2343.1.332 – Etnograafia sektori koosolekute protokollid. 12.01.1982–19.11.1985.

ERA.R-2343.2.420 – Arheoloogia ja etnograafia sektori töötajate 1972. a individuaalplaan-aruanded.

ERA.R-2343.2.425 – Arheoloogia ja etnograafia ning fondide sektorite koosolekute protokollid.

ERA.R-2343.2.577 – Ankeedid teaduri erialase ja ühiskondliku töö hindamiseks a. 1972–1976. Kunstiajaloo sektor, kultuuri- loo ja etnograafia sektor.

ERA.R-2343.3.121 – Г. Рейман. Эстонские певческие праздники.

ERA.R-2343.3.630 – G. Troska. Lõuna-Eesti külad ja nende kõlvikute jaotus 17.–19. sajandil. 1976.

ERA.R-2343.4.52 – Reiman, Gea.

Tartu Riiklik Ülikool:

EAA.5311.15/52.241 – Reimann, Gea Hugo-Karli t.

EAA.5311.20/54.133 – Reiman, Gea Hugo t.

ERAF.2448.6.90 – Рейман, Геа Хуговна. ЕКР Tallinna Oblastikomitee.

ERA.5275.10.170 – Osakonna ajaloo- ja filoloogia-teaduste nõukogu koosolekute protokollid dissertatsioonide kaitsmiste kohta. G. Troska, T. Karjahärm, Õ. Elango, S. Laul, K. Vende. Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Internetiallikad

RA veeb – <https://www.ra.ee/teadus-ja-publikatsioonid/ajalookirjanduse-aastapreemia/> (viimati külastatud 5. mail 2024).

Kirjandus

- Alatalu, Riin; Fredi Toms 2024. *Minu sajand. Muinsuskaitseja Fredi Toms*. Tallinn: MTÜ Eesti ICOMOS ja Ajakool OÜ.
- Cimermanis, Saulvedis 1992. Tallinna etnograafide ohustatud seisund. – *Sirp*, 14. veebruar.
- Eeskujuks õppimises ja töös. 1949. – *Tartu Riiklik Ülikool*, 10. märts.
- Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid*. 1932. Toim R. Kleis. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Eesti rahvakultuur*. 1998. Koost ja toim Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- Eesti rahvakultuuri leksikon*. 1995. Koost ja toim Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum. Projektülesanne*. I. 1958. Tallinn: Põllumajandusprojekt.
- ETBL = *Eesti teaduse biograafiline leksikon*. 4. 2013. Sar-Y. Lisa. Toim Jaak Aaviksoo, Karl Siilivask, koost Raul Juursoo. Tartu.
- Esivanemate varandus. Rahvateaduslik teatmik*. 1993. Toim Anne Vaserik. Tartu.
- Jansen, Ea 2021. Sünniaasta 1921. – *Kultuur ja rahvas. Mälestusteos Ea Jansenile*. Koost Inna Põltsam-Jürjo, Jüri Kivimäe. Tartu: Rahvusarhiiv, 153–182.
- Jääts, Indrek; Marleen Metslaid 2018. Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 118–135.
- Jürgenson, Aivar 2004. Suur vana mees Eesti etnoloogias. Ants Viires 85. – *Mäetagused* 25: 273–278.
- Kalling, Ken; Erki Tammiksaar 2008. *Eesti Teaduste Akadeemia. Ajalugu, Arenguid ja Järeldusi*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Kannike, Anu; Ester Bardone, Marleen Metslaid 2023. The Estonian Ethnologist Aliise Moora. A Female Researcher's Adaption and Professional Fullfilment in A Changing Society. – *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 79: 59–93.
- Kupp, Frants 1995. Eesti küla 3000. – *Õpetajate Leht*, 22. september.
- Laas, Kaljo 2006. Gea Troska – 80. – *Eesti Kodu-uurimise Seltsi ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi aastaraamat 2005*. Tallinn, 19–20.
- Langer, Kaisa 2019. Kolhoosifolkloori kogumine ja uurimine varajases Eesti NSV-s. – *Keel ja Kirjandus* 6: 441–459.
- Leete, Art; Ülo Tedre, Ülo Valk, Ants Viires 2008. Uurimislugu. – *Eesti rahvakultuur*. Koost Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 15–39.
- Linnus, Jüri 1996. Vabaõhumuuseumi rajamise kavatsusi Eestis enne Teist maailmasõda. – *Eesti Vabaõhumuuseum. Ideest tegudeni*. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, 8–20.
- Luka, Ene 2021. 25 aastat sajandilõpu suurprojekti „Eesti küla 3000“ väljakuulutamisest. – *Eesti Kodu-uurimise Seltsi aastaraamat 2002*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 6–11.
- Lõugas, Vello; Gea Troska, Evald Tõnisson, Artur Vassar 1975. Muinasaeg 25 ruutkilomeetril. – *Horisont* 8: 1–14.
- Läbi aegade ja inimeste. Kodila külade aja- ja kultuuriloo* 2001. Koost Ester Kulagina. Toim Gea Troska. Põltsamaa.
- Metslaid, Marleen 2023. Helmi Kurrik – A Female Ethnologist behind the scenes. – *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 79: 27–57. <https://doi.org/10.61897/arv.v79i.23083>.
- Mikli, Marika 1995. Vestlus Ea Janseniga. – *Vikerkaar* 5–6: 153–162.
- Mäeväli, Sulev 2017. Tallinna linnamuuseum. Lühilevaade ajaloost. – *Keskaegsest kaupmehe-majast muuseumiks. Tallinna Linnamuuseum 80 = From medieval merchant's house into a museum. Tallinn City Museum 80*. Koost, toim Pia Ehasalu. Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 87–97.
- Reiman, G[ea] 1949. Nende puuduste kõrvaldamiseks on viimane aeg. – *Tartu Riiklik Ülikool*, 9. detsember.

- Reiman, Hugo 1931. *Eestlaste rassiline koostis*. Tartu: Loodus.
- Saarlo, Liina 2018. Sovetiseerimine kui eesti r ahvusliku folkloristika konservant. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 136–152. <https://doi.org/10.54013/kk723a14>.
- Saron, Juta 1996. Muuseumi rajamise rasked aastad 1940–1958. – *Eesti Vabaõhumuuseum. Ideest tegedeni*. Toim Merike Lang. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, 21–33.
- Stipendiumid loome- ja teadustöök. 1994. *Kultuurileht*, 18. november.
- Sindivus, surevus, abielluvus ja rahvaliikumine 1921–1923*. 1925 = *Naissances, décès, mariages et mouvement de la population 1921–1923*. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.
- Tamjärv, Maret 2016. Karl Tihase (1914–2005). Siberist pärit kirglik eesti taluarhitektuuri uurija. – *Eesti taluarhitektuur. Püsv ja muutuv. Eesti Vabaõhumuuseumi toimetised* 5. Tallinn: EVM, 11–44.
- Tihase, Karl 1997. *Meenutusi elust, ilust ja Eesti Vabaõhumuuseumi rajamisest*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus.
- Troska, Gea 1958. Mõningaid andmeid sauniku- te eluasemeist Põhja-Eestis (XIX sajandi kaardimaterjali põhjal). – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateaduste seeria* 7/4. Tallinn, 264–273.
- Troska 1971. = Г. Троска 1971. Деревни Северной Эстонии в XIX в. – Сельские поселения Прибалтики (XIII–XX вв.). Toim В. А. Александров, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 82–115.
- Troska, Gea 1974a. *Põhja-Eesti külad XIX sajandil. Eriala 07.00.07 – etnograafia. Väitekirj ajaloo-kandidaadi kraadi taotlemiseks*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Troska, Gea 1974b. Saaremaa külad XIX sajandil. – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateaduste seeria* 3 (23). Tallinn, 273–288.
- Troska 1975 = Г. Троска 1975. О картографировании поселений северной Эстонии (начало XIX в.). – *Этнографическое картографирование материальной культуры народов Прибалтики*. Vastut toim В. А. Александров, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 161–172.
- Troska, Gea 1976. Mulgimaa suurtalu häärber. – *Suitsutare. Vabaõhumuuseumi uurimused 1957–1972*. Tallinn, 139–155.
- Troska, Gea 1979. Põllujaotusest Põhja-Eestis 19. sajandi teisel poolel. – *Eesti talurahva majanduse ja olme arengujooni 19. ja 20. sajandil*. Vastut toim G. Troska. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 7–24.
- Troska, Gea 1981. Maima küla ajaloost. – *Eesti ajaloo probleeme: Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikme Artur Vassara 70. sünni-aastapäevale pühendatud teaduskonverentsi ettekannete teesid*. Tallinn, 146–161.
- Troska, Gea 1986. Talumaade kruntimisest Eestis 19. sajandil. – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria* 1. Tallinn: 61–71.
- Troska, Gea 1987. *Eesti külad XIX sajandil. Ajaloolis-etnograafiline uurimus*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Troska, Gea 1993a. Entwicklungslinien der estnischen Dorfbesiedlung im 19. Jahrhundert. – *Journal of Baltic Studies* 1 (24): 9–36.
- Troska, Gea 1993b. Eesti taluõued 17.–20. sajandil. – *Muunduv rahvakultuur. Etnograafilisi uurimusi*. Toim Ants Viies. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 41–90.
- Troska, Gea 1994. Eesti maa-asulate arengujooni 19. sajandi teisel poolel. – *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused* 2 (43): 146–168.
- Troska, Gea 1995. *Talunimed läbi aegade*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Troska, Gea 1996. Eesti külaasutuse arengujooni 1920.–1930. aastail. – *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused* 3 (45). Tallinn, 362–371.
- Troska, Gea 1999a. Eesti külade arengujooni vane- mal ajal. – *Külade ajaloost. (Pärnumaa ajalugu 2)*. Koost, toim Andres Toht. Pärnu, 6–19.
- Troska, Gea 1999b. Valma küla vana põllujaotuse kujunemine. – *Acta Historica Tallinnensia* 3. Tallinn, 18–38.
- Troska, Gea 2000. Rebala, Parasmäe ja Vandjala küla ajaloost ja ehitistest. – *Suitsutare. Valitud artiklid = Selected articles* 2. Tallinn, 249–299.

- Troska, Gea 2002. Koostame Eesti külade andmebaasi. – *Teabekogumik* 2. Tallinn: Eesti Kodu-Uurimise Selts, 12–14.
- Troska, Gea 2003. Ajaloolise Võrumaa asulastiku iseloomulikest joontest XVI–XX sajandil. – *Õdagumeresoomõ hummogupiir': konvõrents' Rõgõn, 24.–26. rehekuu pääväl 2002*. Võro: Võro Instituut, 195–208.
- Troska, Gea 2004. Külaelu ja pärandkoosluste majandamine Teise maailmasõjani. – *Pärandkooslused. Õpik-käsiraamat*. Tartu, 48–64.
- Troska, Gea 2006. Veel Uusküla ajaloost. – *Rännud Raplamaa minevikku. Koduloolisi uurimusi ja mälestusi*. Rapla: Rapla Haridusselts, 215–235.
- Troska, Gea 2009. Aineliste objektide kirjeldamine. – *Kodu-uuriija teejuht*. Tallinn: Eesti Kodu-uurimise selts, 37–43.
- Troska, Gea; Ellen Karu 2006. Külade ajalugu. – *Eesti Kodu-uurimise Seltsi ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi aastaraamat 2005*. Tallinn, 69–74.
- Troska, Gea; Jutta Saron; Fredi Toms 1976. Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum 1957–1972. – *Suitsutare. Vabaõhumuuseumi uurimused 1957–1972*. Toim Elle Vunder. Tallinn: Valgus, 9–40.
- Troska, Gea; Natalia Šlõgina 1959. Tähelepanekuid rannarootslaste asulatest ja ehitustest. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVI*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 153–165.
- Troska, Gea; Natalia Šlõgina 1964. Kehvikute asulatest ja elamutest Eesti mandriosas XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XIX*. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia, 102–120.
- Troska, Šlõgina 1971a. = Г. Троска, Н. Шлыгина 1971a. Особенности развития крестьянских поселений в Вильяндиском районе Эстонии (XVII–XX вв.). – *Сельские поселения Прибалтики (XIII–XX вв.)*. Тоим В. А. Александров, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 28–57.
- Troska, Šlõgina 1971b. = Г. Троска, Н. Шлыгина 1971b. О поселениях в Юго-Восточной Эстонии. – *Сельские поселения Прибалтики (XIII–XX вв.)*. Тоим В. А. Александров, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 58–81.
- Troska, Šlõgina 1975a. = Г. Х. Троска, Н. В. Шлыгина 1975a. О формах эстонских деревень (в связи с вопросами картографирования). – *Этнографическое картографирование материальной культуры народов Прибалтики*. Vastut toim В. А. Александров, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 147–160.
- Troska, Šlõgina 1975b. = Г. Х. Троска; Н. В. Шлыгина 1975b. О бобыльских поселениях в Эстонии (конец XIX – начало XX вв.). – *Этнографическое картографирование материальной культуры народов Прибалтики*. Vastutavad toim В. А. Александров, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 173–181.
- Troska, Gea; Natalia Šlõgina 1976. Eesti külavormide klassifitseerimisest. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIX*. Tallinn: Valgus, 101–125.
- Tšeboksarov 1949. = Н. Н. Чебоксаров. Этнографическая работа в Советской Прибалтике. – *Советская Этнография* 4: 180–188.
- Varep, Endel 1975. Asulate uurimisest. – *Kodu-uurimise teateid. Metoodilisi materjale* 11. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 33–43.
- Viires, Ants 1993. Etnograafia arengust Eesti NSV päevil (1949–1990). – *Muunduv rahvakultuur. Etnograafilisi uurimusi*. Toim Ants Viires. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 9–40.
- Viires, Ants 1995. Eessõna. – *Eesti rahvakultuuri leksikon*. Koost, toim Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 6–9.
- Viires, Ants 2011. *Läbi heitlike aegade. Tagasivaade minu elule*. Tartu: Ilmamaa.